

ВІДГУК

офіційного опонента д.і.н., професора О.Є. Лисенка на дисертацію Н.М. Локатир «Громадсько-політична та наукова діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.)», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Минуле нашого народу сповнене складних перипетій суспільно-політичного життя, на перехрестях яких відбувалося формування української політичної нації. Тривалий період замовчування й фальшування історичного процесу радянською ідеологічною машиною спричинив виведення на периферію, а то й за межі дослідницького інтересу цілі пласти та сотні його учасників. Йдеться про примусово вилучені з історичної пам'яті народу сегменти, без яких не видається можливою повноцінна реконструкція родієвого полотна у всьому розмаїтті його суперечливих аспектів. Штучне, і навіть на шкоду історичним реаліям свідоме вилучення з портретної галереї багатьох діячів українського громадсько-політичного життя, згубно позначилося на історієписанні. Існують підстави стверджувати його дискретний характер в деяких тематичних нішах, відсутність цілісної картини взаємодії всіх елементів у тріаді «держава – суспільство – особа», а також розуміння всіх мотиваційних чинників. Через історичну біографістику встановлюються умови формування національної ідеї, алгоритм національної самоідентифікації.

З огляду на викладене вище можна вважати, що виконане здобувачкою дослідження є актуальним як з наукової, так і з суспільної точки зору.

У «Вступі» дисертантка кваліфіковано сформулювала основні обов'язкові атрибути дисертаційного проекту: актуальність, зв'язок з науковими програмами, планами, темами, мету, завдання, об'єкт і предмет, хронологічні й територіальні межі дослідження, теоретико-методологічні засади, новизну дослідження, практичне значення отриманих результатів.

Праця спирається на широку й різноманітну джерельну базу, основу якої становлять архівні документи, що загалом володіють значним евристичним потенціалом. Цілком виправданим є залучення матеріалів, у яких віддзеркалюється суспільно-політична ситуація у Галичині у міжвоєнний період. Важливе місце в масиві джерел, залучених до написання текстів, посідають епістолярій та інші его-документи, що уможливають глибше розуміння внутрішніх спокус у діяльності громадських репрезентантів українства у II Речіпосполитій, латентних процесів, пов'язаних з особливостями їхнього характеру чи політичних орієнтацій, певних соціальних чи індивідуальних зобов'язань.

Окрім інших позицій новизну дисертації забезпечило використання документів з архіву українського табору «Орлик», що зберігається у бібліотеці Товариства ім. Шевченка у США. Це дало змогу здобувачці з'ясувати маловідомі епізоди життєдіяльності М. Шлемкевича у статусі «переміщеної особи». Те саме стосується приватного архіву родини Марти Савицької-Шлемкевич (його доньки), завдяки яким суттєво доповнено уявлення про особисте життя цієї центральної персоналії дисертації, її вподобання, риси характеру, ціннісні орієнтири.

Виявлену у бібліотеці Колумбійського університету листування М. Шлемкевича з Ю. Шевельовим, Ю. Лавріненком і Б. Бойчуком та іншими діячами розкриває діяльність у ВУАН, а також суттєво розширюють джерельну базу дослідження.

Опрацьовуючи збірки документів, авторка вичленила матеріали, що ілюструють різні аспекти суспільно-політичної активності головного персонажа тогочасної періодичної преси. Підвищену увагу приділено тим виданням, з якими у той чи інший спосіб – як автор чи редактор – співпрацював М. Шлемкевич. Аналіз публікацій уможливив реконструкцію ідейно-політичних основ діяльності Фронту національної єдності, встановлення мемуарів дало змогу з'ясувати цікаві деталі життєвого шляху М.Шлемкевича, ставлення до нього колег, друзів та опозиційно налаштованих

осіб, проблеми, з якими йому доводилося стикатися в його громадській та професійній діяльності.

Завдяки характеристиці творчого доробку публіциста й суспільно-політичного діяча з'ясовано основні вектори еволюції його поглядів на широке коло проблем – економічних, політичних, соціокультурних, наукових.

З'ясування стану наукового опрацювання теми спирається на огляд публікацій вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячених безпосередньо В. Шлемкевичу, а також подіям, учасником яких він був.

Як справедливо наголошує дослідниця, лінія «розламу» між радянською і зарубіжною, зокрема, діаспорною парадигмою у висвітленні вказаного кола проблем проходила через ставлення до природного права української політичної нації на самовизначення, способу вирішення «українського питання».

У загальному масиві напрацювань з означеної проблематики виокремлюється 4 підгрупи, в яких віддзеркалюються різні напрями громадсько-політичної діяльності В. Шлемкевича.

Праці з історичної біографістики потребують застосування відповідного дослідницького інструментарію. Цілком в руслі сучасних методологічних підходів Н.М. Локатир обрала для виконання проекту засади історичної антропології та інтелектуальної історії.

Характеризуючи загальну ситуацію у сфері методології гуманітаристики, здобувачка веде мову про кризу історичної науки, що спричинила розгубленість вчених. На нашу думку, не варто перебільшувати негативні компоненти кризових явищ, які спонукали науковців до пошуку й освоєння новітнього евристичного інструментарію, виявлення нових джерел, оволодіння сучасними інтерпретаційними прийомами.

Окреслюючи власне дослідницьке кредо, виконавиця дисертаційного проекту керувалася загальнонауковими принципами пізнання. При цьому вказується, які конкретні завдання вирішувалися завдяки застосуванню тих чи інших принципів і методів дослідження.

Слід зазначити, що для виконавиці дисертації життєпис головної дійової особи її праці не стала самоціллю: становлення цієї особистості співвідноситься з найважливішими політичними, економічними, соціокультурними процесами тієї епохи. У тексті вказується, що вирішальний період у формуванні самосвідомості М. Шлемкевича співпав з перетворенням українського націоналізму на найпомітніший чинник політичного життя в Західній Україні. Авторка показує, яким чином на усталення його суспільно-політичних поглядів вплинули заняття філософією, активна публікаторська і редакторська діяльність, драматичний досвід Першої світової війни, депортація в Росію. Це дало змогу простежити постання М. Шлемкевича як ідеолога Фронту національної єдності, теоретика «творчого» націоналізму.

Вірність цього громадського діяча власним принципам простежується в епізодах, пов'язаних з участю в керівництві Таборовою радою (табір «Орлик» в Берхтесгадені, Німеччина). Водночас зазначається, що він керувався імперативами «української справи», а не особистими симпатіями та антипатіями.

Великий досвід комунікації в літературно-публіцистичному просторі розглядається через призму активних контактів з багатьма громадсько-політичними діячами, літературо- й мовознавцями, митцями й видавцями, виконання редакторських функцій у різних періодичних виданнях.

Акцентуючи увагу на тому, що М. Шлемкевич вважав одним з найважливіших завдань української політичної еміграції «боротьбу за українську правду», дослідниця показує його зусилля, спрямовані на оприлюднення об'єктивної, широкої інформації про Україну в середовищі світової громадськості та політикуму, формування толерантних й адекватних уявлень про «українське питання», штучні перепони, що конструювалися певними режимами і політичними силами, на шляху до реалізації права українців на самовизначення і створення суверенної Української держави. Саме задля цього він заснував Публіцистично-науковий інституту, що

концентрував свої зусилля на освідомленні громадян і політичної еліти західних держав.

У громадсько-політичній діяльності М. Шлемкевича здобувачка виокремлює три періоди: 1) 30-ті роки; 2) добу Другої світової війни; 3) 1944–1966 р. Очевидно, останній період доцільно було б диференціювати, оскільки табірне життя суттєво відрізнялося від побутування на еміграції в Сполучених Штатах Америки.

М. Локатир зазначає, що у березні 1935 р. М. Шлемкевич виступив на Першій крайовій конференції ФНС з доповіддю на тему «Ідеологічні підстави «творчого» націоналізму». Через аналіз цієї програмової промови, а також «Тез ФНС», опублікованих 1 квітня того ж року в часописі «Перемога», у дисертації конкретизовано доктринальні засади діяльності цієї організації. З цих матеріалів реконструюються загальні ідеологічні настанови, що визначали політичні орієнтири Фронту національної єдності.

Проводячи лінію вододілу між різними версіями українського націоналізму, авторка робить принциповий висновок про відмежування «творчого» націоналізму від фашизму й нацизму (с. 89). Та все ж, критикуючи і УНДО і ОУН, апологети «фронтизму» багато в чому діяли за схожим алгоритмом з радикальним крилом українського самостійницького руху, як і ОУН, домагаючись об'єднання всіх національних сил довкола ФНС і вважаючи єдиним засобом відродження Української держави у національній революції. Ще більше зближували й робили подібними ці дві течії апологетика вождизму й авторитаризму, критика ліберально-демократичного парламентаризму й комунізму. Збільшення впливу ФНС в українському середовищі здобувачка пояснює політичною кризою в УНДО і ОУН.

З самоліквідацією Фронту національної єдності й постановням Українського центрального комітету в громадсько-політичній діяльності М. Шлемкевича розпочався новий етап. У тексті стисло викладено його зусилля, спрямовані на підтримку української спільноти під час війни через УЦК, просвітницькі акції серед молоді.

Ширше розкрито діяльність М. Шлемкевича у повоєнні роки, зокрема, на ділянці формування УНРади як представницької інституції української еміграції та консолідації державницьких сил довкола неї, соціальної підтримки українських науковців та митців, мешканців табору «переміщених осіб» «Орлик», захисту їх інтересів. Особлива увага приділяється його участі в організаційному оформленні заокеанської діаспори на платформі національного державотворення.

Публіцистична й редакційна діяльність М. Шлемкевича становила значний сегмент його суспільної та професійної активності. Висока оцінка цього самовідданого подвижництва зарубіжними публіцистами лише підкреслює авторські оцінки його внеску в розвиток української видавничої справи. Як наголошується у праці, робота М. Шлемкевича у різних періодичних виданнях і видавництвах давала йому змогу перебувати в епіцентрі суспільного й культурного життя, контактувати з багатьма представниками різних політичних і громадських об'єднань. З огляду на це цілком природним виглядає його прагнення подолати міжпартійну й ідеологічну конфронтацію.

Наскрізну ідею – прагнення М. Шлемкевича подолати партійний партикуляризм і суперечності в еміграційному середовищі – виконавиця дисертації проводить, окрім іншого, через одне з його дітищ – видання «Листів до Приятелів». Воно стало одним з майданчиків, на якому представники різних політичних сил могли обговорювати найгостріші аспекти «українського питання» у повоєнні десятиліття.

З тексту переконливо постає, що М. Шлемкевич не обмежувався суто технічними функціями, а визначив редакційну політику часопису, прагнучи привернути увагу до складних проблем українців у різних куточках світу. Наводяться й особливості редакційної роботи в журналі «Український огляд» та під час підготовки «Енциклопедії українознавства».

Дисертантка позиціонує публіцистичний формат творчого потенціалу М. Шлемкевича як одну з його найголовніших іпостасей. Цей доробок дає

змогу виявити широкий спектр його зацікавлень, проблем, що турбували його сучасників і потребували широкого обговорення, а також місце, яке він відводив публіцистиці в політичному дискурсі та усвідомленні тих засобів, що наближають до справедливого розв'язання «українського питання». Окрім іншого, здобувачка вказує на те, що в публіцистиці М. Шлемкевич вбачав засіб дезавування брехливої інформації про українську справу, а також своєрідний «місточок» з українською культурою в УРСР.

Аби глибше осягнути наукові здобутки М. Шлемкевича, Н.М. Локатир виокремлює з його творчої спадщини кілька сегментів,, що стали об'єктом підвищеного зацікавлення. Осмислюючи феноменологію України й українців у історико-культурному вимірі, він вказував не лише на сильні прояви, а й ті, що перешкоджали консолідації, силі волі й рішучості в досягненні головної мети – відродження національної державності. Заслугою мислителя дослідниця вважає глибокий аналіз кризових явищ на суспільному й індивідуальному рівнях, проблем української ментальності, зокрема у представників політичної еміграції, для яких умови на чужині, відірваність від українського материка були справжнім випробуванням.

По-суті, в тексті йдеться про наукову концепцію, змістом якої виступає філософська антропологія в її суспільно-політичному форматі з українським смисловим осердям. Ці теоретичні побудови суттєво відрізняли вчення М. Шлемкевича від напрацювань Д. Донцова ви В. Винниченка й стали яскравим свідченням напруженого пошуку ідеалу людини, спроможної втілити правічні мрії українців.

В останньому підрозділі висвітлюється вагомий внесок М. Шлемкевича у розвиток філософської, етнологічної та історіософської думки. При цьому головна дійова особа дисертаційного дослідження постає як оригінальний мислитель з власними принципами й високим рівнем відповідальності.

Працю завершують теоретично обґрунтовані положення, висновки та узагальнення, в яких віддзеркалюються основні результати кваліфікаційного

дослідження. Крім того, вони належним чином апробовані в публікаціях фахових видань і на наукових форумах.

Текст містить інформативні додатки, що до певної міри доповнюють зміст дисертації.

Відзначаючи безсумнівні здобутки виконавиці дисертаційного проекту, слід висловити деякі зауваги і рекомендації.

Дещо архаїчним виглядає поділ джерел на опубліковані та неопубліковані. Їхній огляд має анотаційний характер, натомість бракує критики джерел за основними джерелознавчими параметрами – походженням, змістовим наповненням, рівнем суб'єктивізації та ідеологізації, стилем, достовірністю зафіксованих у них подій і явищ тощо. Натомість у підрозділі дещо надмірно представлений інформативний потенціал залучених джерел.

В історіографічному огляді недостатньо сказано про дискусійні питання у висвітленні подій, що стали об'єктом дисертаційних досліджень, критики методологічних підходів до пояснення причин, мотиваційних чинників, перебігу наслідків історичних явищ і стратегій поведінки акторів суспільно-політичних процесів. Цей підрозділ виконаний переважно в репрезентаційному ключі, хоча основні історіографічні тенденції в ньому окреслено доволі рельєфно і виразно.

За всіх обставин і закономірностей розвитку історичної науки, очевидно, не варто повністю негативізувати позитивістську парадигму, адже за умови позбавлення її ідеологічного навантаження, вона здатна виконувати певні пізнавальні функції і забезпечувати науковий плюралізм.

У праці заявлено, але не репрезентовано, понятійний апарат, яким послуговувалася авторка праці.

На с. 85 вказується, що у 20–30-ті роки ХХ ст. український націоналізм «не був єдиним, цілісним явищем» виокремлювалися три його різновиди – «чинний» (Д. Донцов), «організований/інтегральний» (ОУН) і «творчий» (М. Шлемкевича). Та в наступному реченні межі між ними «розмиваються»: «Творчий» націоналізм М. Шлемкевича є одним із напрямів українського

інтегрального націоналізму, який також представлений в основному «чинним» націоналізмом Дмитра Донцова та «організованим» націоналізмом ОУН.

У тому, що майже всі течії українського самостійницького табору пов'язували свої сподівання на відновлення державності з Німеччиною та її війною проти СРСР, слід вбачати не домінування засад інтегрального націоналізму в ідеології та політиці ФНЄ кінця 30-х – поч. 40-х років, а схожість позицій у стратегії боротьби та виборі союзників.

У розділі III сюжети про публіцистику зустрічаються і в підрозділі, присвяченому редакторській роботі М. Шлемкевича.

Місцями дослідниця послуговується діалектичними й діаспорними словоформами і сталізмами (с. 125–126, с. 133).

У тексті й висновках трапляються окремі невдалі стилістичні звороти й формулювання, наприклад: «удосконалено ... дослідження громадської діяльності вченого в діаспорі...» (с. 22), «носили ... характер» (с. 44), «здійснила порівняльний аналіз національних питань українців у філософській спадщині...» (с. 56), «принцип історизму вимагає...» (с. 63), «перших двох третин ХХ ст. ...» (с. 69), «генерал-губернаторський УЦК» (с. 97), «започаткував активну редакційно-видавничу справу» (с. 104).

Мають місце деякі повтори, зокрема, про створення Комітету правопорядку в таборі «Орлик» (с. 98 і с. 99) та інші (с. 130–131, 131–132), а також русизми («являє собою», «появився» (с. 73), «представляв» (с. 76), «примкнула» (с. 92).

Слово «фронтовики», яким у праці називаються члени Фронту національної єдності, слід брати в лапки, аби уникати подвійного трактування.

Незважаючи на окремі недоліки, дисертаційний проект Н.М. Локатир «Громадсько-політична та наукова діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.)», є самостійним дослідженням, що розкриває актуальну в науковому суспільному сенсі тему, і відповідає спеціальності 07.00.01 – історія України та профілю спеціалізованої вченої ради, до якої її подано до захисту. За своїм науково-теоретичним рівнем, актуальністю, новизною вирішених завдань,

обґрунтованістю основних положень і висновків дисертація повністю відповідає вимогам МОН України, а її авторка, Локатир Н.М., заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Відгук підготував
завідувач відділу історії України
періоду Другої світової війни,
Інституту історії України НАНУ
д.і.н., професор

О. Є. Лисенко

